



Nye medier – nye krav til læseren?

CARSTEN ELBRO, PROFESSOR, CENTER FOR
LÆSEFORSKNING, KØBENHAVNS UNIVERSITET

Nye digitale teknologier giver nye muligheder for kommunikation. Denne artikel undersøger, om nye medier stiller krav om nye læsefærdigheder, eller om de sætter allerede eksisterende færdigheder under pres. Undersøgelsen tager afsæt i kommunikationsfunktioner. En konklusion er, at der er et voldsomt, voksende brug for færdigheder i at vurdere teksters relevans og pålidelighed.

Selvfremsstilling – en skriftfunktion

”Halvdan” skrev en viking i Istanbul for over 1100 år siden på væggen i Hagia Sophia-moskéen i Istanbul, Tyrkiet. Sådanne selvfremsstillinger var der ikke noget nyt i den gang. De er kendt fra de tidligste skriftanvendelser. Cirka 3000 år tidligere var der selvfremsstillinger på hieroglyffer i Egypten og tilsvarende mindesmærker i Kina.

Omkring år 965 og meget mere officielt fik kong Harald den store Jellingesten dekoreret og skrevet på: ”Harald Konge bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og efter Thyre sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark, og Norge, og gjorde Danerne kristne”. Der er selvfremsstilling her; der står meget mere om Harald end om forældrene, selv om stenen jo formelt er tilegnet dem. Men også på andre måder er Haralds selvfremsstilling elegant. Haralds sten har én tekstsider og hele to billedsider. Og billederne er endda både figurative og ikke-figurative. Med flere repræsentationssystemer (systemer af ’tegn’) må det siges at være en multimodal tekst. Den slags blandinger

har eksisteret lige siden Danmarks ”dåbsattest”, som stenen også kaldes.

Selvfremsstilling på skrift stortrives i dag – som tags, graffiti – og i elektroniske medier som blogs, facebooksider osv. I alle skrevne selvfremsstillinger skal læseren kunne udnytte skriftens lydprincip, dvs. udnytte, at bogstaverne (eller skrifttegnene) står for lyde i det talte sprog. Ellers kan man ikke finde ud af, hvad afsenderen hedder, hvem ”der satte denne sten” eller skrev på denne væg.

Selvfremsstilling i nye medier

Det er meget lettere at lave billeder af sig selv nu end på vikingernes tid. Især de digitale medier har gjort det let. Så nu kan selvfremsstillinger se noget anderledes ud. De kan være helt uden tekst. Men inden man taber hovedet til harddisken og IT-afdelingen, er det værd at holde fast i et par ting. For det første er dette med at se på billeder jo ikke nyt. Der er også billeder på den store Jellingesten – og på fx mønter fra tidligste tider. Og for det andet, og meget vigtigere, så skal man kunne læse for at finde frem til alle selvfremsstillingerne, også selv om de i sig selv er selfies uden tekst. Der er nemlig så enormt mange af dem. Og derfor har langt de fleste tags (skrevne kendeord), så de overhovedet er til at søge og finde.

Der er nye krav til læseren af selvfremsstillinger på nettet, som fx personlige hjemmesider og blogs. Først skal man koble sig på hjemmesideudbydere service (fx Facebook), fx ved at pege på et ikon på skærmen. Og derefter skal man skrive navnet

eller en del af navnet på den person, man vil finde. Og så skal man (som regel) vælge den rigtige af flere, som har samme eller næsten samme navn. Derefter kan man så læse om personen og se på billeder. Og der kan være flere muligheder for at vurdere selvfremsstillingen og for at kontakte personen.

De nye medier har enkelte nye krav til læseren. Men de nye krav er betydelig lavere end de tilsvarende krav i forbindelse med de trykte medier.

De personlige hjemmesider svarer ikke til en enkelt genre i de trykte medier. De er ikke som en artikel i *Dansk Biografisk Leksikon* eller *Kraks blå bog*. I det hele taget fritager de nye medier læseren for at skulle igennem de trykte mediers indholdsfortegnelser, alfabetiske stikordsregistre eller endda bibliotekets decimalclassesystem.

De nye medier har enkelte nye krav til læseren. Men de nye krav er betydelig lavere end de tilsvarende krav i forbindelse med de trykte medier. Nu er det lettere at navigere: peg, træk, klik. Og det bliver stadig lettere. Det er blevet lettere med de nye medier – alt andet lige – fordi konkurrencen mellem hjemmesidekonstruktørerne er hård, og pengene til produktudvikling rigtig mange. Man kan sammenligne med udviklingen af de personlige computers operativsystemer – fra Unix og CPM og DOS til aktuelle systemer til alle de små computere, som førskolebørn kan betjene, iPads og smartphones. Man kan pege, blade, trække og slippe med fingeren. Det er svært at se, hvordan tekster i moderne medier skulle være blevet vanskeligere at navigere i.

Selvfremsstilling i nye medier – større krav til læseren?

De helt nye krav til læseren af selvfremsstillinger er ikke overvældende. Derimod er visse velkendte færdigheder kommet under pres:

De nye, digitale medier stiller noget større krav til færdigheder i afkodning. Det er der flere grunde

til. Der er ikke bare vældig meget mere tekst; der er også en del hjælpetekst på knapper, navigationsbjælker mv. Så der er rigtig mange skrevne ord. Da så mange mennesker fremstiller sig selv i de nye medier, er der også en langt større risiko for at møde stavfejl, vanskelige formuleringer og budskaber, man skal læse mellem linjerne. Og nogle tekster kan pludselig være på engelsk. Det var lettere, da der var en professionel redaktion til at hjælpe læseren. Derfor er man som læser nødt til at fokusere på udvalgte selvfremsstillere. Der er alt for mange, til at man kan følge med i dem alle. Så man må vælge. Man skal altså kunne finde de rigtige ”venner” eller ”bloggere” eller ”hjemmesider”. Der er således stærkt voksende krav om at kunne udvælge tekster. Det er noget, som i endnu højere grad er aktuelt ved informationsfunktionen (se nedenfor). Større krav til visse kendte færdigheder vil sige, at de nuværende beskrivelser (og modeller) af færdigheder i læsning er fuldt brugbare. Det er ikke nødvendigt med nye beskrivelser af færdigheder i læsning. Men det kan være en god idé at gøre mere ud af nogle af de kendte færdigheder i læsning.

Gensidig opdatering – en anden skriftfunktion

Gensidig opdatering er en anden anvendelse af skrift, som ligger i lige forlængelse af selvfremsstillingen. Skriften har altid haft denne funktion – lige fra helt uformelle meddelelser på potteskår (ostraca) i det antikke Romerrige til vældig formelle aftaler.

Gensidig opdatering er blevet meget lettere i nye medier og er bl.a. derfor blevet en overordentlig meget mere benyttet skriftfunktion med de nye medier. For blot få år siden var mobiltelefonen det store ”sociale medie”. Nu kan man læse og skrive på sin telefon (smartphone). Der er nemme beskedsystemer i Facebook, Messenger, Twitter, Instagram, sms osv. Og allerede for nogle år siden brugte unge i gennemsnit mere tid på at læse og skrive på deres telefon end på at tale i den (Pew internet, 2010).

De nye krav til læseren af gensidige opdateringer er de samme som for læseren af selvfremsstillinger. Læseren skal kunne navigere: pege, trykke

og slippe. Derudover er der større krav til visse færdigheder:

Der er væsentlig større krav til færdighederne i afkodning. For der er tekst nu, hvor der før var samtale. Derfor går det stærkt; dialoger er jo online. Jo hurtigere man læser, desto hurtigere kan man svare, og jo flere kan man være i gensidig opdatering med. Desuden er det helt almindeligt, at den gensidige opdatering foregår mundtligt med nogle, samtidig med at den foregår skriftligt med andre. Det vil sige, at man passer sine skrevne dialoger, samtidig med at man fysisk er til stede sammen med andre. Det stiller krav om hurtig, automatiseret læsning.

Der er væsentlig større krav til færdighederne i afkodning. For der er tekst nu, hvor der før var samtale.

Teksterne tager kostbar tid at skrive og skal derfor være minimale. Derfor stiller gensidige opdateringer endnu højere krav om specifik, opdateret forhåndsviden og gode færdigheder i at drage slutninger (inferenser), end selvfrestillinger gør. Ellers fatter man ikke meget af, hvad dialogpartnern skriver om. Endelig er der mange kommunikationskanaler og gensidige opdateringer at deltage i. Så man må kunne vælge mellem dem, og man må kunne afslutte en samtale, hvis man også vil nå andre ting. Det er ikke nye færdigheder. Men det er færdigheder, der er kommet under pres.

Videnstilegnelse – en tredje skriftfunktion

Videnstilegnelse er en skriftfunktion, der er blevet langt mere væsentlig i løbet af de seneste 100 år, også inden de nye medier. Man læser sig til sit fag, man studerer med brug af fagtekster. Langt de fleste uddannelser og kurser var tidligere mundtlige med individuel, konkret instruktion. De nye medier har ikke ændret så meget ved denne funktion. Der kan være én studerende med bærbar computer; eller der kan være mange. Det ændrer ikke noget dramatisk, når det drejer sig om læsning. Og gruppen kan rykke ud af bib-

lioteket og hen på en café uden tab af tilgang til oplysninger; men det forudsætter selvfølgelig en selvdisciplin og gruppedisciplin, som kun få har. Hvis man ser nærmere efter, er læsekravene ikke så forskellige på papir og på skærm. Man kan have flere vinduer åbne på skærmen; men man kan også have flere trykte tekster åbne ad gangen. Nye medier med plads til avancerede redigeringsfunktioner har derimod revolutioneret den skriftlige fremstilling, opgaveskrivningen; men den er ikke emnet her.

Informationsindhentning – en fjerde skriftfunktion

Der er sket enormt meget med de nye medier, hvad angår informationsindhentning. Her handler det ikke i første række om at tilegne sig noget. Her handler det bare om at få en given oplysning, fx ved hjælp af et skilt. Skilte, på butikker, ejendomme osv., er en ældgammel genre. Tekster til informationsindhentning (opslagstekster) er virkelig mangfoldige med et utal af genrer: avis- og bladartikler, varedeklarationer, køreplaner, landkort, vejrudsigter, madopskrifter, menukort, brugsanvisninger osv.

De trykte informerende tekster er i vid udstrækning overtaget af digitale medier. Det skyldes to ting. For det første kan små programmer (apps) gøre adgangen til relevante oplysninger meget lettere, end papirtekster kan. Så i stedet for at skulle sætte sig ind i køreplaner og prislister vælger man bare tid og destination på skærmen, og programmet slår så op i køreplanen og prislister for én. Tilsvarende kan digitale bykort, telefonbøger, hitlister, varekataloger osv. være meget lettere at få fat på og bruge end de tilsvarende papirtekster. For det andet kan de digitale tekster være forbundet med muligheder for stort set alle slags varekøb.

Den hurtige adgang til information her og nu kan muligvis reducere kravene til paratviden. Det svarer til, at en lommeregner kan mindske kravene til hovedregning, og at telefonbogen i mobiltelefonen kan mindske kravene til hukommelsen for numre. Færdigheder man ikke holder ved lige, bliver ringere med tiden. Det har vakt bekymring blandt veluddannede i hvert fald siden Platon i det antikke Grækenland.

Det er her med de mange muligheder, at man møder de fleste nye krav. Men det er værd at lægge mærke til, at de samme informationsindhentninger er væsentlig lettere på skærm end på papir. Hvis kravene kan synes voksende, er det fordi forventningerne om hurtige informationer er blevet væsentlig større. Man kan forvente at finde en given adresse på et splitsekund, mens man i øvrigt er optaget af trafikken omkring sig; man kan forvente at købe sin yndlingspizza på ingen tid over nettet, mens man er på vej hjem fra håndbold. Det er nye ønsker og forventninger, ikke nye komplikationer som følge af nye læsemedier.

Med de nye medier skal den alfabetiske rækkefølge ikke længere sidde i venstre tommelfinger, så man fx hurtigt kan slå op i en telefonbog, ordbog eller et stort katalog. Med de nye medier skal man være hurtig til at finde den rigtige knap og det rigtige felt at indtaste oplysninger i. Men det gælder også her, at konkurrencen mellem hjemmesidekonstruktørerne er hård. Hjemmesider, der ikke fungerer ret intuitivt, har ikke mange chancer.

Informationsindhentning – voksende, kendte krav

På i hvert fald tre områder stiller de nye medier voksende krav til kendte læsefærdigheder ved informationsindhentning. Det er færdigheder, som kan beskrives, og som kan sættes i fokus i undervisningen.

1. Relevansvurdering er vigtigere, jo flere tekster og søgemuligheder der er. Tidligere kom mange tekster fra forlagsproducerede antologier, måske endda grydeklare udvalg. Med så mange flere uredigerede tekster fra nettet er risikoen for misinformation, rygtespredning, demagogi overordentlig meget større. Det er let at finde eksempler på det. Det kan jo også lade sig gøre, at man falder over en gammel avisartikel på tryk. Men risikoen for at tage fejl er meget større nu. Det hænger sammen med det større udbud af uredigerede tekster, skrevet af ukendte og formidlet ad kanaler, som ikke har noget kvalitetstjek indbygget. Det burde også være indlysende, at man skal vide, hvad man søger efter, hvis en søgning skal være relevant. Mere generelt er kvaliteten af en søgning efter oplysninger ganske afhængig af kvaliteten af læserens

forståelse af formålet med søgningen (fx Naumann & Salmerón, 2015). Eleverne kan være nok så gode til at trykke på knapper på skærmen; men deres udbytte er ganske afhængigt af, at de ved, hvor de skal hen med knaptrykkene.

2. Pålidelighedsvurdering er en anden færdighed, der kan være i underskud med tekster i nye medier. Når man også køber og sælger på nettet, som omtalt ovenfor, kan man selvfølgelig blive snydt. Man kan betale for varer, man aldrig får, man kan få noget helt andet, end hvad man mente at bestille, fx gå i abonnementsfælder, blive udsat for phishing, blive vildledt til at afsløre intime detaljer osv. Men disse risici er bare toppen af isbjergene. På det uredigerede internet er der en klart højere risiko for at blive udsat for løgn, overdriivelser og vildfarelser end i redigerede papirmedier.

”Mark Zuckerberg vil stoppe falske nyhedshistorier på Facebook. Efter kritik af at falske historier har påvirket præsidentvalget i USA, vil Facebook arbejde for at forhindre dem”

(DR.dk/nyheder, 13/11 2016).

Den nyhed giver i sig selv et eksempel på, at pålidelighedsvurdering er en vigtig færdighed. For hvordan i alverden skal det lykkes et åbent netværk at indbygge kontrol for løgn? Det ville kræve indførelse af en enorm redaktion – som på aviser – med ansatte, uafhængige iagttagere, korrespondenter, redaktionel kildekontrol, sammenligning af forskellige kilders udsagn og præsentation af den mest veldokumenterede version af historien. Mon ikke der er lang vej igen for Facebook?

Mens nogen venter på Zuckerberg, vil det være fornuftigt at hjælpe eleverne med at fremme deres færdigheder i at vurdere tekstens pålidelighed (se fx Britt, Richter & Rouet, 2014).

Den mest almindelige pålidelighedsvurdering bygger på sammenligning med baggrundsviden. Læseren spørger sig selv, om tekstens udsagn forekommer rimeligt ved sammenligning med, hvad han eller hun allerede ved. Så baggrundsviden er godt, og jo mere jo bedre. Men baggrundsviden er ikke nok. For læseren er nødt til at vide, hvilken baggrundsviden der er relevant, og hvornår den skal kaldes frem. Og værre end det: at en oplysning ikke

stemmer med læserens baggrundsviden, betyder jo ikke, at den så må være forkert. Det kan også være, at teksten har potentiale til at lære læseren noget nyt, eller måske endda at få læseren til at revidere sin baggrundsviden (se fx Elbro & Arnbak, 2002). Læseren skal lære at holde den vanskelige balance mellem at være uimodtagelig for nye oplysninger og at tro på alt nyt. Så der er brug for mere end blot opfordringer til at sammenligne med baggrundsviden.

Tre andre kriterier kan være hjælpsomme, når man skal vurdere, hvor megen tillid man kan have til en tekst. For det første kan man aktivt søge andre tekster om samme emne. Er de enige med den første? For det andet kan man se nærmere på teksten: er den enig med sig selv, eller er der selvmodsigelser eller andre inkonsistenser? Sådan en analyse kan blive til en hel sport. For det tredje kan man se på forfatter og publikationskanal. Er forfatteren særlig kvalificeret til at skrive om emnet? Og har teksten været igennem nogen form for redaktionel vurdering og bearbejdning? Det kan sagtens lade sig gøre at undervise i disse emner og færdigheder. En vanskelighed ligger formentlig i, at eleverne ikke bruger de tilegnede færdigheder konsekvent og systematisk (De Pereyra, Britt, Braasch, & Rouet, 2014). Så undervisningen må lægge vægt på, at eleverne faktisk indarbejder pålidelighedsvurdering i deres læseforståelse.

3. Overblik over flere tekster ad gangen er et hyppigere krav til læseren, jo flere korte, informerende tekster læseren har adgang til. Det er ikke noget nyt krav, men det har været voksende med de nye medier. Med små skærmstørrelser på fx telefoner bliver kravet måske lidt mindre igen. Det kan lade sig gøre at undervise i at blive bedre til at få overblik over flere tekster. En oplagt mulighed er at udnytte grafiske modeller. Muligheden er nævnt i Elbro (2014, s. 261).

Kravene til læsning er ikke nye, men nogle er vokset stærkt

Det generelle billede er ret klart. De nye, digitale medier sætter visse færdigheder i læsning under pres. Det er sjældent helt nye læsekrav, der stilles, men det er derimod visse kendte færdigheder, der

stilles højere krav til. Det er ikke helt de samme færdigheder, der sættes under pres for alle skrift-anvendelsers vedkommende. Tabellen her kan give et overblik. Den er dermed også et resumé i stikordsform af artiklen. Tabellen har dog også et par anvendelser med, hvor nye medier ikke stiller væsentligt ændrede krav.

Anvendelser	Nye krav	Øgede krav
Selvfremsstilling	Navigation	Afkodning: flere, mindre standardiserede tekster
Gensidig opdatering		Hurtig, automatiseret afkodning; mere specifik forhåndsviden ved korte tekster
Aftaler, lovttekster ...		
Oplevelse		Struktur: Orientering i længere tekster
Videns-tilegnelse		
Information	Nye, lettere søgemetoder	Monitorering: Relevans, pålidelighed Struktur: flere tekster ad gangen

Et overblik over især de øgede krav til læsning med forskellige formål (funktioner).

De nye medier betyder således indtil videre ikke, at man skal tilføje noget til sin viden om de færdigheder, der indgår i læsning. Om man bruger læsning til at løse den ene eller anden opgave, ændrer heller ikke på, hvad læsning er, eller hvilke komponenter der indgår. Man kan for eksempel sagtens fortsætte med at tage udgangspunkt i den enkle læsemodel: $L = A \times S$ (dvs. niveauet i læsefærdighed er et produkt af niveauet i afkodning og niveauet i sprogforståelse). Der er ikke væsentlige, nye færdigheder at tilføje til hverken afkodning eller sprogforståelse. Men der er kommet større krav til nogle af færdighederne, som man kan se i oversigtstabellen.

Det gælder generelt, at de nye medier har givet let adgang til meget mere tekst. Der er endda kommet store tekstmængder, hvor samtale var det mere almindelige medium tidligere, fx ved gensidig opdatering og informationsindhentning, hvor man tidligere ringede rundt.

Med så megen tekst og uden ansatte redaktioner til at udvælge, sortere og præsentere teksterne, er der også en forfærdelig masse skidt. Det betyder flere ting:

- ▶ Læserne har brug for en stærkere styring af informationssøgningen for ikke at fare vild i tekstjunglen. De har brug for et klart læseformål og en stærkere mental model af emnet.
- ▶ Læsere har brug for at være dygtige til at sortere tekster og tekstbårne oplysninger efter relevans.
- ▶ Læsere har brug for et helt sæt af værktøjer til at vurdere teksters pålidelighed.

Da færdighederne ikke er nye, findes der allerede publicerede og afprøvede veje til at undervise i dem. Læsefærdighederne skal ikke opfindes på ny.

Med så megen tekst og uden ansatte redaktioner til at udvælge, sortere og præsentere teksterne, er der også en forfærdelig masse skidt.

Referencer

Britt, M.A., Richter, T., & Rouet, J.-F. (2014). Scientific Literacy: The role of goal-directed reading and evaluation in understanding scientific information. *Educational Psychologist, 49*, 104-122.

De Pereyra, G., Britt, M.A., Braasch, J.L.G., & Rouet, J.F. (2014). Reader's memory for information sources in simple news stories: Effects of text and task features. *Journal of Cognitive Psychology, 24*(2), 187-204.

Elbro, C. (2014). *Læsning og læseundervisning*. København: Hans Reitzels Forlag.

Elbro, C., & Arnbak, E. (2002). Components of reading comprehension as predictors of educational achievement. In E. Hjelmquist & C. von Euler (Eds.), *Dyslexia and literacy* (pp. 69-83). London: Whurr.

Kingston, N. M. (2009). Comparability of computer- and paper-administered multiple-choice tests for K-12 populations: A synthesis. *Applied Measurement in Education, 22*(1), 22-37.

Mangen, A., Walgermo, B. R., & Brønnick, K. (2013). Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International Journal of Educational Research, 58*, 61-68.

Naumann, J., & Salmerón, L. (2015). Does navigation always predict performance? Effects of relevant page selection on digital reading performance are moderated by offline comprehension skills. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*.

Pew Internet. (2010). *Teens, Cell phones and Texting*. Pew Research Center Publications. <http://pewresearch.org/pubs/1572/teens-cell-phones-text-messages>